

REHÁK ■

A történettudomány egyik alapvető kérdése azoknak a mérceknak a meghatározása, amelyek alapján egy-egy történelmi korszaknak, a korszakon belül egy-egy eseménynek és történelmi egyéniségnek a jelentőségét, történelmi szerepét értékelik. Nem kis szerepet játszik ebben a folyamatban annak az időbeli távnak az elmúlása, amely a történelmi eseményektől elválasztja az értékelő értekezőt, mint ahogyan az sem mellőzhető, hogy milyen történelmi forrásokra támaszkodva alakult ki az adott korszak eseményről vagy egyéniségről alkotott képe. Az sem mellékes,

hogy ki az, aki arra vállalkozott, hogy ezt a képet megalkossa. Úgy tűnik, ez a munka nagy történelmi korszakok, jelentős történelmi események és személyiségek esetében egyszerűbb. Az idő múlásával a kép esetleg árnyaltabbá válik még akkor is, ha szinte szabályszerűen megjelenik a végleteiben pozitív és a végleteiben negatív történelmi kép is.

A helyzet azonban a XX. század 90-es éveitől – különösen, ha az egykori Magyarországról és az 1918-at követően a trianoni határokon kívül rekedt nemzetrészek történetének, eseményeinek és egyéniségeinek a megítéléséről van szó – az idő múlásával nemhogy a letisztulás és tisztánlátás jeleit mutatná, hanem – a másik véglet irányába billenve – ennek a képnek a kialakítása szinte ellehetetlenedik. S a kisebbségi létbe szakadt nemzetrészeknek két feltételrendszernek kell megfelelniük. Nemcsak a velük azonos országban élő nemzetrészek előtt kell eleget tenniük az utókor felállította normáknak, hanem az anyaországban felállított történelmi mércéknek, nemzeti elvárásoknak kellett a múltban és napjainkban is eleget tenniük, hogy kiderüljön, jó vagy nem jó magyarok. Ha a második világháborút követő időszakban tevékenykedő egyénről van szó, elsőrendű szerepe van annak az ideológiai blokádnak, amely az 1944–45 utáni kommunista-szocialista korszak legegyszerűbb leírását, eseménysorozatának, kronológiájának elkészítését megnehezíti, és szélsőségesen negatív történelmi kép megrajzolására kötelez mindenkit, aki a gyakran pejoratív értelemben „komcsi”-nak nevezett korszak bármely eseményével vagy egyéniségével szeretne foglalkozni.

A korszakkal való foglalkozás sajátossága, hogy az egykori Jugoszlávia határai közé került, ma leggyakrabban délvidékinek nevezett vajdasági magyarságnak a rendszerváltást követően különböző követelményrendszereknek is eleget kell tennie. Az értékelők hosszabb-rövidebb tanulmányokban nemcsak a már említett „magyarsági bizonyítványt” követelik meg, de a kutatónak az adott történelmi kornak az anyaország hatalmi, társadalmi, művelődési és esztétikai rendszeréhez való hűségvizsgálatán, átvilágításán is át kell esnie, és elvárásainak eleget tennie.

Ha elfogadjuk és általánosítjuk azt a nézetet, hogy a kisebbségi létbe szorult nemzetrészek 1918 utáni szereplésének egyik jellemzője a „kényszerpályán való mozgás”,¹ amely az 1944–45 előtti korszakot valóban jellemezte, az 1944–45 utáni korszakra már teljes egészében nem vonatkoztatható. A történelmi hitelesség azonban megköveteli, hogy egyes kiemelkedő személyiségek esetében – ezeket a korszakokat megjelölve – ne csak a közösségről alkotott kép értékelésénél legyünk figyelemmel a „kényszerpályára kényszerítettség” tényével, hanem az egyén tevékenységének értékelésében is. Az ilyen hozzáállással talán könnyebben ítélnénk meg, hogy az adott körülmények között, a közösség előrehaladását biztosító tettek alapján, az egyén és közösség viszonyát véve alapul egy egyén milyen módon vett részt és járult hozzá a vajdasági magyar társadalom előrehaladásához.

Ennek egyedüli módja annak a felmérése, hogy a vajdasági magyarság második világháború utáni történelmében a vajdasági magyarság történelmi emancipációjához ezek az egyének milyen módon és mennyire járultak hozzá anélkül, hogy feladták volna az akkor elfogadott társadalmi mércék alapján elkötelezett világnézetüket. Különösen 1948 után, amikor a körülményeket és lehetőségeket kihasználva egyes értelmiségiek fenntartották független világnézetüket.

Mindenesetre a kor és a kiemelkedő személyiségek és értelmiségiek megítélésének mércéit semmi esetre sem azok állíthatják fel, akik valós vagy leggyakrabban vélt sérelmeikért szeretnének elégtételt venni a ma már leggyakrabban igen idős vagy már halott személyeken, akik felett nemcsak pálcát törnek, hanem nemritkán ki is gúnyolják abban a hitben, hogy így eliminálhatják őket. Mint ahogyan az sem lehet mérce, hogy a mai társadalmi konfúzióban a vajdasági magyarság politikai és értelmiségi elitje *mennyire értékeli* az 1991 előtti, a rendszerváltás és az egykori Jugoszlávia szétesését megelőző korszak kiemelkedő vajdasági magyar személyiségeit.

Fennáll és nyitott annak a kérdése is, hogy vajon etikus-e ezekről a személyekről olyanoknak értekezniük, akik már nem élnek

■
¹ A. Sajti Enikő: *Büntudat és győztes főlény*. Szeged, 2010, SZTE TDI.

■
² Dr. Rehák László életéről és munkásságáról két hitelesnek mondható forrással rendelkezünk. Az egyiket Pósa Rózsa, Rehák második felesége írta le Gábrity Molnár Irén kérésére 2001 áprilisában. A másikat, amely Rehák második világháborút megelőző forradalmi múltjáról szól, személyesen mondta el Vékás János újságírónak, amelyet Vékás 2010-ben, a VMMI kiadásában, saját megjegyzéseivel kiegészítve tett közzé.

³ A kifejezést, hogy Rehák László a „Magyar Szó ideológiai ellenőre”, Kalapis Zoltánra és Gerold Lászlóra hivatkozva az *Újvidék enciklopédiájába* írt szócikkben használják (*Enciklopedija Novog Sada*. XXIII. Novi Sad, 2004, Novosadski klub), majd Vékás János *Utak* című kötetében (Zenta, 2010, VMMI). A kérdésről lásd még Major Nándor: *Kényszerhelyzetben árnyalatokért* (*Híd*, 2010. 12. sz.).

a Vajdaságban, és az itteni létfeltételekről már kívülállóként, de semmiképpen sem pártatlanul mondják ki ítéleteiket.

Így van ez a második világháborút követő időszak vajdasági magyar politikai és társadalmi életének egyik jelentős alakjával, az 1922-ben született dr. Rehák Lászlóval is, aki a háború előtti kommunista mozgalom résztvevőjeként 1944-től a század utolsó évtizedéig jelen volt a vajdasági magyarság társadalmi életben.² 1944-től *ideológiai ellenőre*,³ 1948-tól főszerkesztője volt a *Magyar Szó* napilapnak, majd 1956-tól a Forum Kiadó vezérigazgatójaként tevékenykedett. Egyetemi tanulmányait Szabadkán és Budapesten folytatta, majd Belgrádban, az Újságíró Főiskolán szerzett diplomát. 1964-ben az Újvidéki Egyetem Jogi Karán védte meg doktori értekezését a Jugoszláviában élő kisebbségek helyzetéről írt tézisével. Körülbelül tíz évig, 1960 és 1970 között számos politikai funkciót töltött be, s így lényegesen hathatott a vajdasági magyarság kisebbségi életének fejlődésére az egykori szocialista Jugoszlávia határain belül.

A XX. század második felében Rehák László részt vett a nemzeti egyenjogúságért vívott politikai harcokban, többek között 1968-ban többedmagával az SZKSZ Vajdasági Tartományi Bizottságának február 23-i és a Szocialista Szövetség Tartományi Választmányának 1969. április 2-i ülésén összefoglalónak is értékelhető felszólalásaival. A Kommunista Szövetségnek ezen az értekezletén *A nemzetek közötti viszony fejlődésének időszerű eszmei-politikai kérdéseiről és a vajdasági kommunisták feladatáról* értekeztek. Az értekezleten Mirko Tepavac, Kovács László és Milorad Ilkić elnökölt, az értekezlet anyagát a TB nemzetiségi bizottsága készítette elő. Az előre előkészített anyagból kitűnik, hogy 1968-ban a Szerb Kommunista Szövetség tartományi szervei nem voltak megelégedve egyes társadalmi tevékenységek pénzelésével, többek között az iskoláztatásra, a kultúrára, a többnyelvű közigazgatás megnövekedett költségeinek a fedezésére kiválasztható pénz mennyiségével, mellyel kapcsolatban arra a következtetésre jutottak, hogy „a társadalmi-politikai közösségek manapság egyáltalán nem serkentő, hanem csupán költségvetési

jellegű eljárásokat alkalmaznak”. Az 1967. évi mérleg szerint a költségvetésből pénzelték a nemzetiségi lapokat, a folyóiratokat, a könyv- és tankönyvkiadást, a magyar drámostúdiót, a gyermek- és bábszínházakat, az amatőr együtteseket és a rádiót.⁴ Ugyanakkor leszögezték, hogy a kulturális tevékenység egyéb területein, így a könyvtárakban, a levéltárakban, a képtárakban, a művelődési központokban, a népegyetemek és kultúrotthonok pénzelésében nem veszik figyelembe a tényleges költségeket, ezért az ágazat munkájában „nem kapnak megfelelő helyet a **nemzetiségek szellemi-kulturális** alkotó munkásságának fejlődési lehetőségei”. Az ülésre előkészített anyag nem volt más, mint a nemzetiségi oktatás, kultúra és művelődési élet felmérése. Egyúttal a megnövekedett költségekhez szükséges pénzek előteremtéséhez nélkülözhetetlen politikai döntésnek, a konszenzusnak az elérése volt a cél. A vitában Slobodan Milaković, Dušan Radaković, dr. Jan Kmeč, Olga Vitorović, Mészáros Anna, Zora Krstonošić, Đorđe Radosavljević, Szabó Ida, Dušan Popović, Milan Pražid, Dušan Moskalj, Mirko Čanadanović, Kelemen Mátyás, Estera Ivković, Nagy József, Andrej Čelovski, Mirko Tepavac és dr. Rehák László szólalt fel.

Rehák László felszólalását a hamis avantgardizmus elleni tézisével kezdte, amely szerinte „a nemzeti jelleg iránti közömbösségből és érdektelenségből” ered, s amely tulajdonképpen a más nemzetek szükségletei iránt tanúsított érdektelenség, közömbösség és szűkeblűség megnyilvánulása, miközben saját nemzete kiváltságos helyzetének és kedvező körülményeinek megőrzésére törekszik. Szerinte „akkor még az öngazgatás mechanizmusai nem voltak teljesen kifejlesztve és hozzáidomítva a vegyes nemzetiségű vidékek szükségleteihez”. A nemzetiségek kultúrigényének kielégítése, valamint a fennálló nehézségek – véleménye szerint – nem voltak megoldhatók etatista-unitarista nyomással, ami ekkorra már vereséget szenvedett. Rehák szerint a nemzeti szükségleteket globális szabályozók útján lehet kielégíteni, ezek közül az elemi kulturális szükségletek közül kettőt említett: a „nemzetiség anyanyelvi iskoláztatását és az anyanyelv használatát a társadalmi érintkezésben”.

■
⁴ Ez 1967-ben 1 757 500 000 dinárt tett ki, ami 14%-kal volt több az 1966-os összegnél.

Az anyanyelvi iskoláztatás – Rehák szerint – abban az időben már a nemzetiségi-politikai jogok legelemibb megnyilatkozásának számított, így mind az egyén, mind pedig a népcsoport elfoglalhatta helyét a „munkatermelékenység megfelelő fokán”. Szerinte „az anyanyelv egyenrangú használata nemcsak általános demokratikus szabadságjogot jelent, hanem lényeges jogot is, és feltételét annak, hogy az ember mint termelő a maga teljességében kifejezésre juthasson, mint ember megvalósíthassa önmagát, és érvényesüljön”. Szerinte a nemzetek közötti viszonyokat „nem lehetett nacionalista versengéssel rendezni”. Majd annak a meggyőződésének adott hangot, hogy ezeket a viszonyokat lehetetlen fentről szabályozni, ezt a dolgozóknak „közvetlenül, a saját felismerésük és politikai érettségük birtokában kell rendezniük”. Szólt a nemzetek közti viszonyok normatív szabályozásáról is. Az akkor érvényben lévő alkotmány szerinte inkább „politikai eszméket, mintsem alkotmányos biztosítékokat” tartalmazott. Majd megállapította, hogy a Szerb Köztársaság alkotmánya nem tartalmazott elegendő „normatív rendelkezést, s ezért a benne foglalt eszméknek nem volt meg az az erejük, mint az alkotmányos rendelkezéseknek, s mint alkotmányjogi megoldások nem elég hatékonyak”.

Sajátos módon, közvetve iktatta be a dokumentumok hiányosságát kiegészítő javaslatait. Indítványozta, hogy a 6. oldalra, új bekezdésbe iktassák be a tudományos kutatást és a szaktudományos tevékenységet, hogy lehetővé váljék a tudományos vívmányok felhasználásának lehetősége, majd a nyelvoktatás és nyelvi kutatások anyagi támogatásáért szállt síkra. Az iskolareformról pedig kifejtette, hogy meg kellene szüntetni a tantervek meghozatalában a köztársasági centralizmust. Szerinte az akkori iskolákban nemzetileg közömbös vagy nacionalista elemeket neveltek. Majd arról szólt, hogy ha egy „nemzetiségi tanuló bármely indítékból szerb tannyelvű iskolába iratkozik, valójában szerb iskolába, úgyszólván a szerb nemzet soraiba iratkozik be”, legalábbis ami a kulturális szférát illeti. Mivel a saját nemzeti kultúrájából semmit nem nyújt neki ez az iskola, asszimilációnak

veti alá magát, vagy ha nem is, hát lemond a művelődésről, s nemzeti kultúrájából csupán annyit őriz meg, hogy a nyolcosztályos iskoláztatás végeztével konyhanyelvi szinten beszéli anyanyelvét. Rehák azt is problémának tartotta, hogy a szerb és horvát tanulók semmit sem ismernek azoknak a körülöttük élő nemzeteknek a kulturális kincséből és történelméből, melyekkel állandó kapcsolatban vannak. Nézete szerint látóköriüket „politikai munkával kell kibővíteni, felszámolni nemzetileg egysíkú szemléletüket”, és ezt elsősorban a tantervek módosításával kellett volna elérni, ezt pedig csak úgy lehetett volna, ha a tartomány szélesebb hatásköröket kap a tantervek előkészítésében. 1967-ben Rehák nem kívánt kiállni a kulturális autonómiáért, de az volt a véleménye, hogy a párt erről szóló anyaga egyoldalúan elmarasztalja ezeket a követeléseket. Szerinte a pártnak arról kellene elgondolkodnia, hogy mi váltotta ki a kulturális autonómia iránti igényt. Többek között azt is leszögezte, hogy a Kommunista Szövetség nemzetiségi összetétele kedvezőtlenül alakult, ezáltal pedig ellehetetlenedett a „nemzetiségi párttagok nemzeti törekvéseinek érvényre jutása”.

1969. április 2-án a Szocialista Szövetség Tartományi Választmánya foglalkozott a nemzetek közötti viszonyokkal. Így a tartomány (VSZAT) Alkotmánytörvényének a nemzeti egyenjogúság szabályozásával, annak a társadalmi és gazdasági szférában való megvalósulásával, a nemzetiségi nyelvek használatával a közéletben, az anyanyelvi iskoláztatással, a nemzetiségi kultúrák fejlődésének kérdéseivel. A vitában dr. Szeli István, Ivan Vuković, Tihomir Todorov, Csubela Ferenc, Mirko Čanadanović, Fehér Kálmán, dr. Rehák László, Viora Nistor, Andrej Čelovski, Girizd László, Varga László és Kelemen Mátyás vett részt. Az értekezleten dr. Rehák László anyanyelvén, magyarul szólalt fel, a megjegyzésben szerepel, hogy Rehák beszédét a gyorsíró nem tudta feljegyezni, csak a szerb nyelven elhangzott összefoglalót.⁵ Rehák szerb nyelvű összefoglalóját azzal a megállapítással kezdte, hogy a nemzetek közötti viszonyok nem tekinthetőek egyszer és mindenkorra adottaknak. Annak a meggyőződésének adott

■
⁵ *Vajdaság és a nemzetiségi kérdés*. Újvidék, 1970, Forum, 216.

hangot, hogy alaposan kell tanulmányozni azokat a dokumentumokat, amelyek hatással lehetnek a nemzetiségi kérdés iránti állásfoglalásra. Ezzel egy időben leszögezte, hogy a két csoportra osztott dokumentumokkal nemcsak a politikai aktivistáknak, hanem az egyszerű dolgozóknak is meg kell ismerkedniük, mert azok széles körű tanácskozások és konzultációk eredményeként jöttek létre. Az is érdekes tény, hogy Rehák konkrét példákon demonstrálta a nemzetiségeket érintő kérdésekre vonatkozó határozatok politikai konszenzusra jutásának folyamatát. „Így például a szerbhorvát nyelvnek a nemzetiségi tannyelvű iskolákban való kötelező vagy önkéntes tanulására vonatkozó döntésekkel kapcsolatos elvi álláspontok kialakításával nemcsak a Tartományi Bizottság plénuma, hanem szövetségi-állami szinten pártkongresszusi határozat is született” – hangsúlyozta. Majd azt is megmagyarázta, hogy a döntés kivitelezéséhez még az sem elegendő, hogy a „határozatok valóra váljanak”. A társadalom minden pórusát át kell hatniuk, „mert azok nem önmaguktól válnak társadalmi álláspontokká”, s szerinte az sem mindegy, hogy az elvi álláspontok miként valósulnak meg. Ezek az elvi álláspontok mindenkor a társadalmi élet valós jelenségéhez – adott eleméhez kapcsolódtak, az iskoláztatáshoz, az öngazgatáshoz, a bürokratizmusához, egyesek kiváltságos helyzetéhez a kulturális alkotómunkában, a kulturális javak élvezetéhez, a kultúra társadalmiasításához, a tudományfejlesztéshez, könyvkiadáshoz, melyek mindegyikének megvolt a nemzetiségi vonatkozása is. Véleménye szerint ezeknek a kérdéseknek, a vegyes nemzetiségi közösségekben az elvont politikai kérdésként kezelése csak a legfejlettebb nemzet érdekeinek a kielégítését eredményezte – tehát nálunk a szerb nemzetét, mivel az lehetőségeit és vívmányait tekintve is a legerősebbnek számított. Ebben a kontextusban Rehák külön kitért a kulturális tevékenység elhalásának a kérdésére, valamint a szlovák és magyar községekben a művelődési egyesületek megszűnésére, és a nagyobb egyesületekkel való egyesülésére. A művelődési egyesületeknek – megítélése szerint – a művelődési élet szervezésében és a „kulturális értékek közve-

títésében” kiemelkedő és lényeges jelentőségük volt, ezért annak a véleményének adott hangot, hogy azokon a településeken, ahol megszűntek a művelődési egyesületek, de munkájukra szükség volt, ott újra kell éleszteni a munkájukat.⁶

Ezt követően beszédében külön kitért az etnocentrizmus és nacionalizmus jelenségére és annak veszélyeire. Meglátása szerint ez minden népcsoportnál előfordulhat. Ezzel kapcsolatban állapította meg, hogy a szerb nyelv kötelező tanulását „reális keretek közé kell szorítani” annak tudatában, hogy még az ilyen környezetekben sem érhető el az az ideális helyzet, amelyben „teljes lesz a kétnyelvűség”, amikor az embereket egyformán kezelik függetlenül attól, hogy szerbül vagy magyarul szólalnak meg. „A mi környezetünkben legkevesebb öt nyelvet kellene beszélnünk” – állapította meg Rehák. Majd hozzáfűzte, hogy arra kell ügyelni, hogy „midőn elvárjuk a tiszteletet saját anyanyelvünk iránt, ne kövessünk el erőszakot a más anyanyelvűekkel szemben”.⁷ Forradalmibb nézetet vallott, amikor arról beszélt, hogy a nyelvi különbségek tiszteletben tartásán kívül „mindenkit arra kell nevelni, hogy mások nemzeti sajátosságát is tiszteletben tartsa”, mert „a nemzeti sajátosság része az ember személyiségének, létének”, ami az „internacionalizmus érvényszerzését” is jelentette volna egyben.

Ha mai szemmel vizsgáljuk Rehák László 1968-ban és 1969-ben kifejtett nézeteit, akkor megállapíthatjuk, hogy a megváltozott terminológián kívül szinte minden szava és megállapítása vonatkoztatható a mai helyzetre is – csak valamivel fokozottabban és kiélezettebben. Természetesen távol áll tőlünk, hogy azt állítsuk, Rehák Lászlónak látnoki képességei voltak, de annál inkább állíthatjuk azt, hogy akkor a nemzetiségek, ma pedig a kisebbségek – nemzeti közösségek – életében a több mint négy évtizeddel ezelőttihez viszonyítva semmi sem változott, az 1974 és 1986 közötti időszakhoz viszonyítva pedig csak súlyosbodott a helyzet, vagyis visszafejlődtek.

Rehák László második felesége, Pósa Rózsa újságíró visszaemlékezésében az 1970-es évet sorsfordulóként jelölte meg Rehák László politikai pályafutásában és életében is. Szerinte

⁶ Kb. ekkor tevékenykedett Rehák László fokozottan a dél-bánáti művelődési egyesületek munkájának újrászervezésén.

⁷ Rehák László felszólalása. In *Vajdaság és a...* 220–221.

erre a *Híd*-ban megjelent, *Kívánt segítség és hívatlan atyáskodás a nemzetiségek érvényesülési folyamatában* című írásának kapcsán került sor.⁸

Rehák ebben az írásában azért szállt síkra, hogy a nemzetiségek érvényesülési folyamatában, amely szerinte összefüggésben állt Vajdaság „újszerű” helyzetével, és ennek a helyzetnek az alakulása pedig szoros összefüggésben volt – nézete szerint – a tartomány viszonylagos önállósága és a tartományban élő nemzetiségek nemzeti kollektivitása erőteljesebb afirmációjának folyamatával. Meglátása szerint a Vajdaság alkotmányjogilag önállóbb helyzetéből számos tennivaló fakadt, de Rehák véleménye szerint ezt többben úgy élték meg, mint „a szerbek pozíciójának visszaszorítását”, különösen a Vajdaságban. Ő a különbözőségben valós egységet helyezte előtérbe az egységesítő unitarizmus helyett, amelynek igazolására a politikai viszonyok történelmi fejlődésében kereste a példákat, egyúttal pedig visszautasította annak szükségességét, hogy mint a háború utáni első években, a többségi nemzet ítélje meg, hogy a kisebbség számára mi jó és hasznos, és mi nem. Annak ellenére, hogy véleménye szerint a háborút követő első években, 1944–45-ben a szerb „elvtársak” komoly segítséget nyújtottak a jugoszláviai magyar kisebbségnek, hogy kiképezze és beindítsa a kisebbségek számára az anyanyelvű oktatást. Szerinte az áthidaló megoldással, az A és C tanfolyamosokkal mintegy egy évtizedet sikerült megspórolni a nemzetiségek oktatásában, mert a középszintű végzettségű tanítókáderek iskoláztatásával csak egy évtized múltán sikerült volna a teljes képzettségű tanítói kar felállítása. Enélkül pedig – Rehák akkori megítélése szerint – „egy nemzeti ségnél sem lehetett komolyan beszélni értelmiségi rétegről”. Ez a tevékenység gyökeres változást hozott a magyar tanügyi értelmiségnél is. Annál inkább, mert a jugoszláviai magyarság körében a kommunisták százaléka kisebb volt, mint a többségi szerb nemzet tagjai között. A szerb „elvtársak” további ilyen jellegű segítségére azonban a nemzetek érvényesülésének azon fokán Rehák szerint, már nem volt szükség. Az osztályjelleg hangsúlyozásának szükségességével magyarázta meg a nemzeti jellegzetességek elkülö-

■
⁸ Rehák László: *Kívánt segítség és hívatlan atyáskodás a nemzetiségek érvényesülési folyamatában*. *Híd*, 1970. 10. sz.

nítésének tényét. Ezek szerint 1970-ben már világos volt, hogy a nemzetek érvényesülése nem veszélyeztette az ország egységét, s az nem veszélyeztette a Vajdaság erkölcsi, politikai egységét és a jó nemzeti viszonyokat sem. Ekkor már Rehák arról is meg volt győződve, hogy az „önigazgatáson alapuló szervezkedés magába foglalta nemcsak a horizontális, hanem minden másfajta, így a vertikális szervezkedés” lehetőségét is. Ugyanakkor a nemzetiségi viszonyokban észlelhető lényegbevágó változások alapját véleménye szerint a szociális mobilitás képezte, ez pedig többek között az iskolahálózat fejlettségének a függvénye is volt. Tézisének alátámasztásaként a magyar nemzeti közösség fő problémáját, a szociális átalakulás folyamatában észlelt fejlődési hiányosságokat is elemezte 1970-ben. Többek között arra is rámutatott, hogy a jugoszláviai magyar kisebbségnek az átlagnál nagyobb százaléka dolgozott ugyan a népgazdaság társadalmi részlegében, de a fejlett és hagyományos munkásosztályi rétegének ellenére a képzett magyar munkások száma alacsonyabb volt a köztársasági átlagnál (Szerb Köztársaság), kivételt csak a magasán szakképzett munkások százalékaránya képezett (amely a köztársasági átlag körül mozgott). Azt is megállapította, hogy a szakképzetlen magyar munkások aránya magasabb volt a köztársasági átlagnál. Alacsonynak tartotta az egyetemi és főiskolai végzettségű magyar hivatalnokok számát. A magyarok közül minden második csak elemi iskolai végzettséggel rendelkezett.

A szociális átalakulás lényeges kérdésének tartotta a jugoszláviai magyarság iskoláztatási lehetőségeit is. Érveit Varga László⁹ diplomamunkájából sorakoztatta fel, mely szerint a jugoszláviai magyarság iskoláztatási lehetőségei és iskoláztatási mutatói 1960 és 1966 között csökkenő tendenciát és kedvezőtlen alakulási irányt mutattak. Az adatok szerint nemcsak az anyanyelven tanuló középiskolások száma csökkent, hanem az egyetemistáké is. 1963-ban 2913 magyar egyetemistát tartottak számon, míg ez a szám 1968-ban 2700-ra csökkent, tehát az nemcsak százalékarányban, hanem abszolút számban is csökkent. Ezeket a problémákat Rehák már társadalmi problémaként jelölte meg,

■
⁹ Varga László politikus és társadalmi munkás 1970-ben szerzett oklevelet *A magyarok társadalmi-politikai helyzete Jugoszláviában* című diplomamunkájával.

különösen azért, mert az országban ebben az időszakban az egyetemi hallgatók számának növekedése 30%-os volt. Szerinte problémát jelentett az is, hogy a tartományban a KSZ tagságának nemzetiségi összetétele is kedvezőtlenül alakult.

A klasszikus és új keletű nacionalizmussal foglalkozva, a „magyarabb nacionalizmus” jellemzésére is kitért. Szerinte a magyar nacionalizmus „klasszikusabb a többinél”. Ezért véleménye szerint ebben a többnemzetiségű országban „kötelességünk szembeszállni ezzel a nacionalizmussal”, de nem nemzetközi kötelességből, hanem „saját magunk miatt, saját népünkkel és munkásosztályunkkal szembeni kötelezettségből”. Emellett szerinte meg kellett küzdeni a „saját talajból fakadó újabb keletű, kisebbségi nacionalizmussal is”, melyen belül megkülönböztette a „szolgalelkű kisebbségi életérzésből fakadó nacionalizmust” is. Ez a nacionalizmus szerinte saját, jugoszláviai magyar közösséget olyan kis közösségként élte meg, „mely képtelen magát fejleszteni”, ezért a „magyarországi magyarság közvetlen függvényeként kell megőriznie individualitását”. Szerinte ezzel az érzéssel nem a nagymagyar nacionalizmus szekerét tolták, hanem a nagyszerb nacionalizmusét, és az asszimilációt segítették elő. Az a hit, hogy majd (az akkor még félmilliónyi magyar) felszívódik, hisz képtelen a sajátos, önálló nemzeti életre, Rehák megítélése szerint téves volt, mert az öngazgatási folyamatokkal a jugoszláviai magyarság nagykorúsodott, és „fejlődésében saját utak és jegyek jelentkeznek” a magyar nemzet egészéhez viszonyítva is. Ez a viszony pedig változást fog jelenteni a többi nemzeti közösségekhez viszonyítva is, amely már magán hordozza az „individualizálódás” jeleit is. Tehát a jugoszláviai magyarság annyira nagykorúsodott, hogy most már a többségi nemzettel való érintkezések megjelölésében a „nemzetek közti viszony” kifejezés került használatba. Ugyanakkor rámutatott arra is, hogy a „begubózás”, a szeparatizmus megjelenése annak a jele, hogy az általános viszonyok síkján történt rendellenesség.

Rehák részletesen foglalkozott a község és tartomány szerepével a nemzetiségek érvényesülési folyamatában, majd pedig a

többségi nemzet és a nemzeti kisebbségeknek a területi iskolákhoz való viszonyulásáról értekezett. Arról a jelenségről, hogy a területi iskola a többségi nemzet szempontjából kivétel, míg a kisebbségek esetében szabály. A Zlatko Melvingertől kölcsönzött adatok alapján 1970-ben a vajdasági iskolák 6,1%-ában, azaz, 26-ban tanítottak csak magyar nyelven akkor, amikor a magyarok a tartomány lakosságának 23,8%-át képezték, s csupán négy középiskolában folyt magyar nyelven az oktatás.

Különbségekre hívta fel a figyelmet a közművelődési egyesületek esetében is, ha annak nemzeti összetételét vették alapul. Szerinte a egyes lakosságú kis közösségekben a műkedvelő egyesületeknek kiemelt szerep jutott. Arra is rámutatott, hogy a magyar közösség szempontjából a műkedvelő egyesületek szerepe és jelentősége nem mindenhol egyforma, és az a társadalmi környezet fejlettségétől függ. Rehák megkérdőjelezte annak a nézetnek a létjogosultságát is, hogy a nemzeti közösségek jogainak a megvalósítását csak a nemzeti kultúrára való jog megvalósulásán keresztül ítélik meg, és a kulturális-politikai vezetés kielégíti a nemzeti egyenrangúság kérdésének minden részét. Az ilyen szemléletnek – Rehák szerint – megengedhetetlen szűk területre korlátozódnia.¹⁰ Ekkor még Rehák a kisebbségek vertikális szervezkedésének kérdését nem tartotta a nemzetiségi politika sorsdöntő kérdésének, de lényegtelennek sem.¹¹ Szerinte a kultúrában való vertikális szervezkedéshez már akkor meg kellett volna teremteni a megfelelő légkört, mert ezzel a vajdasági kisebbségek megbizonyosodhatnának arról, hogy a „dolgokhoz való megfelelő közeledés sokszor fontosabb, mint egy-egy szervezeti forma”. „Mert ilyen légkör létrehozása nélkül, a nemzetiségek továbbra is szerb nyelven fognak vitázni ott is, ahol helyénvaló lenne, hogy anyanyelvüket használják, továbbra is tömegesen fogják jártni gyermekeiket nem anyanyelvű elemi és középiskolai oktatási tagozatokba, továbbra sem fogják használni nemzeti zászlójukat, továbbra is amatőr alapon, tömegében felemás módon fogják művelni kultúrájukat...” „Nemzeti egyéniségét azért fejezi ki, hogy emberi méltósága teljesebb legyen, hogy teljes emberi mivoltát fejezze ki.”

■
¹⁰ Ebben a kontextusban Rehák elhatárolódott az azonos tartalmú, de különböző nyelvű kultúráról vallott sztálini felfogástól.

■
¹¹ A magyarizációt ebben a kérdésben a nemzetiiségek zászlóhasználatára körüli országos közzévitására alapozta. A magyar kisebbség zászlója ebben az időszakban a nemzetiszín zászló volt (piros-fehér-zöld) ötágú piros csillaggal.

A problémát Rehák szerint nem a nemzeti különbségek jelentették, hanem a nemzeti különbségek el nem ismerése, illetve a saját vagy más nemzeti érdek méltánytalan „fölébe helyezése”, s ezért cikkével visszautasította a többségi nemzet „kívánt segítségét és hivatlan atyáskodásának szükségességét”.

Rehák László pártpolitikus pályafutása – az életrajzból ítélve – 1970-ben valóban megszakadt.¹² Magyar nemzeti közösségének javára való munkálkodása azonban nem. 1971-től a szabadkai Közgazdasági Karon egyetemi tanárnak és tanszékvezetőnek választották meg. Szabadkán kívül – energiáját és saját pénzét sem sajnálva – mindenhol tanította magyar nyelven azokat a tárgyakat, amelyekre képesítése feljogosította.¹³ Feleségével, Pósa Rózsával szívükön viselték a dél-bánáti magyar egyetemisták anyanyelven való tanulási és továbbtanulási lehetőségeit, ezért szabadkai családi házukat kollégiummá alakították át, amelyet saját eszközeikből tartottak fenn.

Tanári pályafutásával párhuzamosan Rehák László a Vajdasági Szocialista Szövetség által 1971-ben alapított, társadalmi kérdésekkel, kultúrával és művészettel foglalkozó *Létünk*¹⁴ című, Szabadkán megjelenő folyóirat első főszerkesztője lett, és 1990-ig szerkesztette azt.

Megélhette a vajdasági magyarság politikai szervezkedésének vertikalizációját, a második világháborút követő időszak első, nemzeti alapon szervezkedő politikai pártjának, a Vajdasági Magyar Demokratikus Közösségnek a létrejöttét is.

■
¹² Rehák László politikai pályafutásának fennakadásában egyes korabeli vélemények szerint első feleségétől, a moholi születésű Olga Jovanović Sokolovtól való válása is közrejátszott. Rehák Lászlónak a vajdasági magyarság helyzetéről és célkitűzéseiről vallott nézetei kialakításában jelentős szerepe volt második feleségének, Pósa Rózsának.

¹³ 1974-ben az Újvidéki Egyetem összes kara magyar egyetemistájának szociológiát és önzagatási szocializmust is tanított.

¹⁴ A *Létünk* című folyóiratot intézmények, tudományos és társadalmi

munkások kezdeményezésére a Vajdaság Dolgozó Népeinek Szocialista Szövetsége alapította azzal a céllal, hogy „gondoskodjon a tudományos gondolkodás fejlesztéséről és a magyar nemzetiség

etnikai sajátosságait, kulturális, művészi és egyéb értékeit ápolja”. Az alapításról szóló határozatot Kelemen Mátyás írta alá 1971. június 28-án.

Rehák László 1994. évi halálával a vajdasági magyar közösség második világháborút követő időszakának egyik meghatározó alakja távozott. Egy olyan egyéniség, akinek egyéni sorsa és sorsfordulói is szoros összefüggésben álltak nemzeti közösségünk háború utáni fejlődésével, akinek életútja, akár közösségünké is, csak kényszerpályától kényszerpályáig mozoghatott. Rehák László aktív, baloldali, kommunista viselkedési modellje semmiben sem különbözött a háború utáni időszak kommunista vezetői szerepkörének nemzetközi modelljétől.¹⁵ Valami mást, többet, haladóbbat elvárni, mint ami a második világháborút követő idősakra nemzetközi viszonylatokban is jellemző volt, így utólag, évtizedek múltán értelmetlen. Közösségünkhöz való viszonyulása annyiban különbözik a vajdasági magyar politikai színtér többi szereplőjének tevékenységétől, hogy ő személyes vagyónának egy részét is a Szabadkán tanuló magyar egyetemisták tanulási feltételeinek javítására fordította.

Vajdasági magyar sorsától Rehák László sem szabadulhatott, mint ahogyan sorsuktól azok sem szabadulhatnak, akik a Vajdaságból való távozásukkal jogot formálnak maguknak annak a történelemnek a felülvizsgálatára, amelynek maguk is aktív részesei voltak egykoron. Ennek ellenére a vajdasági magyarság életében betöltött szerepüknek mérlegelésétől távozásukkal sem menekülhetnek meg. Mint ahogyan nemzeti közösségünk háború utáni társadalmi, kulturális és művelődési életében elért eredményeinek szándékos elhallgatása, alulértékelése és átértékelése is csak meddő, saját múltbéli tevékenységükről a figyelmet elterelő kísérlet maradhat.

¹⁵ A romániai magyar kisebbség egyik kiemelkedő írójának és értelmiségi vezérének életében is előfordul az apa megtagadásának jelensége.

